

A B S

O L W

T Torbjörn
Elensky T

Om att läsa världen

E X T

fri tanke

Innehåll

O. LÄRA SIG LÄSA — 9

1. ORDET — 15

2. SPRÅKET — 43

3. KUNSKAPEN — 77

4. GLAPPET — 111

5. TYSTNADEN — 147

X. EFTERTEXTER — 187

APPENDIX:

MYRSTACKEN — 197

1.

Ordet

HUR SKAPADE GUD egentligen världen? Genom att utsäga den, som alldeles i början av Bibeln: *Och Gud sade »Varde ljus«; och det vart ljus.* Ge alla dess delar deras namn. Skapa världens ordning genom språkets ordning, som skiljer ljus från mörker, dag från natt, upp från ner och fram från bak. Så, språket fanns redan före världen? Jo, det sägs ju så, *logos*, nämligen, detta grekiska begrepp som i grunden betyder ordet, men som omfattar även förnuftet, ordningen, lagen, principen, och som i kristen tradition identifieras med Jesus, enligt den språkmystik som uttrycks i Johannesevangeliets inledningsord:

I begynnelsen fanns Ordet, och Ordet fanns hos Gud, och Ordet var Gud. Det fanns i begynnelsen hos Gud.

Det är något fascinerande med den här skapelseberättelsen, där språket står i centrum – bortsett från uppenbara orimligheter säger den något om hur vårt förhållande till världen och språket ser ut. Och den rymmer paradoxer som det är värt att tänka på, inte minst om man som Ludwig Wittgenstein tror att det är just språket som skapar våra filosofiska problem, som skapar problem i våra sinnen vilka vi inte lyckas befria

oss ifrån. Språket skapar spöken, rester av gamla världar, glimtar av andra dimensioner, kunskaper som ligger förborgade i formuleringarnas underliggande formler, rena illusioner och fantomer. Fantomer som Gud Fader själv kanske. Den förste och främste av de många gestalter som påverkat oss genom historien, men på vars existens vi inte kan vara säkra. Nå, i denna bok förekommer han, som referens, historisk rest, faktum eller hur du nu föredrar att uppfatta honom. Tänka bort honom ur vår tankes historia kan vi inte, oavsett vad vi tror om honom, så låt oss sätta parentes kring frågan om hans vara tills vidare.

Hur är det egentligen, visste Gud vad han menade då han sade »Varde ljus« första gången? Hade han redan sett ljuset? Han hade uppenbarligen förstått det och visste vad det var, innan det ens var skapat. Så kan det visst gå till ibland, även för oss människor, att ett ord, en benämning, föregår ett visst föremål, som att James Joyce skrev ordet *quark* i *Finnegans wake* många år innan den teoretiske fysikern och lingvisten Murray Gell-Mann, som var ett stort Joycefan, valde att använda det som beteckning på en viss sorts subatomära partiklar. Visst, kvarkar fanns såklart redan tidigare, det var bara det att vi inte kände till dem. Även Australien fanns förresten, inte bara i verkligheten, utan som namn och plats som ritades ut på vissa kartor, redan innan holländaren Willem Janszoon (1570–1630) seglade dit och »upptäckte« aboriginernas väldiga ökontinent. Den behövdes, ansåg man, för den globala balansens skull, när man ritade världskartor. Hur mycket av vårt tänkande styrs så av vårt sinne för symmetri, som också är en viktig del av vår språkliga världsstruktur, och får oss att föreställa oss det vi anser borde finnas, innan vi upptäckt det och egentligen vare sig det finns eller inte? Kvarkar går inte direkt att observera, men vi vet att de finns ändå, för de

behövs i systemet, som det ser ut idag. Till skillnad från Gud, vars roll trots detta knappast går att överskatta.

Det finns en märklig lucka i Bibeln, en av flera, som har att göra med hur allt fick namn. Gud skapade världen, mörkret, ljuset, himlen och vattnet genom att utsäga det, och med själva utandningsluften i utsägandet skapades allt. Han visste alltså vad det skulle bli, vad det skulle kallas, och ordet föregår, i någon logisk om än inte temporär mening, alltets existens, det är ett med intentionen. Men sedan är det Adam, den första människan i de monoteistiska religionerna, som namnger alla djur, växter och föremål som han stöter på i lustgården där Gud satt honom, och antagligen gett även honom själv hans namn, för sitt eget namn verkar det inte vara Adam som bestämmer. I den svenska bibelöversättning jag fick med mig då jag konfirmerades den 29 maj 1982, Svenska Bibelsällskapets varssamma revision av texten från 1917, står det att Gud lät:

jorden frambringa levande varelser, efter deras arter, boskapsdjur och kräldjur och vilda djur, efter deras arter.

Något senare, efter att Gud först skapat människan som man *och* kvinna, står det:

Och Herren Gud danade av jord alla markens djur och alla himmelens fåglar och förde dem fram till mannen för att se hur denne skulle kalla dem; ty som mannen kallade varje levande varelse, så skulle den heta. Och mannen gav namn åt alla boskapsdjur, åt fåglarna under himmelen och åt alla markens djur.

Därpå glömmer Gud (eller den sentida redaktören som satt samman Första Moseboken av ett antal äldre texter) att han

redan skapat både man och kvinna, låter Adam falla i sömn och tar ut det där revbenet varav han tillverkar Eva. Men det ödesdigra misstaget ska vi inte ägna oss åt nu – även om frågan om vart den allra första kvinnan tog vägen, hon som senare tids tolkning gett namnet Lilith, lett till mycket senare spekulation, både av teologiskt seriöst slag, i form av folklig vidskepelse och rena skräckhistorierna om henne som demon, liksom feministiska återupprättelser av henne som kvinnlig rebell.

Gud skapade alltså världen genom att utsäga den, varpå han gjorde så att jorden frambringade djur, eller han skapade dem lite hur som, beroende på vilken del av texten man vill ta fasta på, och så fick Adam, som tydligen kunde prata, men ännu inte hade något färdigt språk, ge allt han omgavs av dess namn. Namn som han fick bestämma – även om den teologiska logiken lär ge vid handen att Gud måste ha vetat vad han skulle kalla alla djur i förväg ... så byggde namngivandet på fri vilja eller var det ändå så att allt hade sitt namn redan från början? Det går att snurra in sig hur mycket som helst i funderingar och spekulationer kring dessa saker, och min poäng är inte att den typen av tolkning av en urgammal helig, många gånger redigerad och översatt text, på allvar skulle ge oss någon nyckel till en historisk sanning. Men det den ger oss är en ingång till att förstå hur våra förfäder tänkte kring språkets upphov. Försöken att förstå språket som gav liv, de första orden, den grammatiska ordning som bygger upp eller speglar skapelsen, hade sin upprinnelse i detta, och försöken att tänka systematiskt kring språk, som utgick från tolkningen av Bibeln, ligger någonstans i botten på den vetenskapliga världsbild som sedermera utvecklats. Det krävs ett visst mått av förvirring och insikt i den egna okunskapen för att man ska vilja lära sig mer.